

Ks. IGNACY KRZYŻANIAK

MATERIA I FORMA EUCHARYSTII WEDŁUG ŚW CYPRIANA¹

1. CHLEB I WINO MATERIAŁ EUCHARYSTII

W 63 liście adresowanym do nieznanego bliżej biskupa Ceyliusza stosunkowo dużo miejsca poświęca św. Cyprian zagadnieniu materii Eucharystii. Do zajęcia się tym tematem skłoniła św. Biskupa nieuzasadniona praktyka używania wody we Mszy św. zamiast wina, jaka zakradła się do niektórych gmin Afryki². Z treści tego listu jasno wynika, że praktyka ta nie była powszechna; nie była znana we wszystkich gminach Afryki, jak twierdzą protestanci, lecz w niektórych tylko jej miejscowościach³ i stosowana sporadycznie przez niektórych tylko bisku-

¹ Artykuł ten jest piątym rozdziałem mojej rozprawy doktorskiej pt. „Nauka świętego Cypriana o Eucharystii“.

Nazwę *aquarii* i bliższe ich określenie podaje po raz pierwszy Filastrius (zm. około 379 r.) w swoim katalogu herezji, których zwolennicy używali chleba i wody przy sprawowaniu Eucharystii. *Aquarii sic dicti, qui in sacramentis caelestibus offerunt aquam, non illud quod ecclesia catholica et apostolica facere constituerit, De haer, 77, Por. P. Batiffol, Aquariens, Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne, 1 (kol.) 2648.*

...*contra evangeliam et apostolicam disciplinam quibusdam in locis aqua offeratur in dominico calice, quae sola Christi sanguinem non possit exprimere.* Ep. 63, 11 (709, 24—710, 1). Przy cytowaniu wypowiedzi św. Cypriana będziemy się posługiwać wyd. G. Hartel'a, *S. Caecylii Cypriani opera omnia*, Vindobonae 1868, uznanym za najbardziej krytyczne. Cyfry w nawiasach oznaczają numer strony i numer wiersza tego wydania.

pów⁴, którzy nie wiadomo przez kogo w ten błąd wprowadzeni, w nieświadomości czy prostocie używali w liturgii eucharystycznej tylko chleba i wody zamiast wina⁵. Zanim przeanalizujemy teksty św. Cypriana, w których ten wskazuje na konieczność używania wina we Mszy św., omówimy najpierw te jego wypowiedzi, które mówią o drugim elemencie materii Eucharystii tj. o chlebie.

Mówiąc o rzeczywistej obecności Chrystusa Pana w Eucharystii św. Cyprian nazywa Eucharystię „chlebem niebieskim“⁶, „chlebem Pańskim“⁷, czy „chlebem żywota“⁸, a nazwy te aż nadto mówią o tym, że materią eucharystyczną, pod postacią której jest obecne prawdziwe Ciało Chrystusa Pana jest chleb. Argumenty przemawiające za koniecznością używania chleba przy Eucharystii sprowadzają się według św. Cypriana do następujących:

a) Eucharystia jest udoskonaleniem i uzupełnieniem ofiary Melchisedecha, w której starotestamentalny kapłan złożył Bogu chleb obok wina w ofierze.

b) Chrystus Pan wyraźnie nakazał składać ofiarę, która by-

⁴ *Religioni igitur nostrae congruit et timori et ipsi loco atque officio sacerdotii nostri frater carissime, in dominico calice miscendo et offerendo custodire traditionis dominicae veritatem, et quod prius apud quosdam videtur erratum Domino monente corrigere, Ep. 63, (716, 25—717, 2).*

..tamen quoniam quidem vel ignoranter vel simpliciter in calice dominico sanctificando et plebi ministrando non hoc faciunt, quod Jesus Christus et Deus noster sacrificii huius auctor et doctor fecit et docuit, Ep. 63, 1 (701, 16—19). Si quis de antecessoribus nostris vel ignoranter vel simpliciter non hoc observavit et tenuit, quod nos Dominus facere exemplo et magisterio suo docuit, potest simplicitati eius de indulgentia Domini venia concedi, Ep. 63, 17 (715, 2—5).

⁶ *Sic in Christo qui est panis caelestis unum sciamus esse corpus, cui coniunctus sit noster numerus et adunatus, Ep. 63, 13 (712, 9—10). Por. Ep. 69, 14 (763, 14). De dom. orat. 18 (280, 13).*

⁷ *Si Novatianus huic pani dominico adunatus est, si Christi poculi et ipse conmixtus est, poterit videri et unici ecclesiastici baptismi habere gratiam posse si enim constriterit ecclesiae unitatem tenere, Ep. 69, 5 (754, 11—14).*

⁸ *Nam panis vitae Christus est et panis hic omnium non est; sed noster est, De dom, orat. 18 (280, 6—7).*

łaby pamiątką Jego ofiary wieczernikowej, ofiary z chleba i wina⁹.

Pierwszy argument jest według św. Cypriana zupełnie jasny. Jeśli ofiara Melchisedecha jest typem ofiary eucharystycznej, a w tej Melchisedech ofiarował chleb, obok wina, to zrozumiałym jest i koniecznym, by w Eucharystii, która jest spełnieniem i udoskonaleniem ofiary starotestamentalnej, użyć tych samych elementów ofiarnych¹⁰.

Taką samą wartość ma dla św. Cypriana drugi argument. Chrystus Pan złożył w ofierze swoje Ciało pod postacią chleba, a wszystkim tym, którzy w przyszłości będą sprawować Eucharystię nakazał, by ją sprawowali w ten sam sposób, jak On ją sprawował, używając tych samych elementów ofiarnych¹¹. Jeśli więc Chrystus Pan w swojej ofierze eucharystycznej użył chleba, a w sprawowaniu ofiary, która byłaby pamiątką Jego ofiary najwyraźniej wskazał także na chleb, to jasnym wydaje się św. Cyprianowi, że chleb jest nie tylko dopuszczalną, ale konieczną i wyłączną obok wina materią Eucharystii.

O chlebie, jako materii Eucharystii mówi św. Cyprian w innych miejscach swoich pism. Analizując czwartą prośbę modlitwy Pańskiej, ze względu na użyty do sprawowania Eucharystii chleb, nazywa Eucharystię chlebem niebieskim, o który każe nam modlić się codziennie Chrystus Pan w celu zachowania z Nim ścisłej łączności¹². Przytoczone tam przez św. Biskupa kartagińskiego Chrystusowe słowa, w których nazwał się chlebem zstępującym z nieba są dowodem, że chleb właśnie jest materią, pod postacią

⁹ Por. J. Turmel, *Histoire des dogmes*, Paris 1936, s. 265.

¹⁰ *Ut ergo in Genesi per Melchisedech sacerdotem benedictio circa Abraham posset rite celebrari, praecedit ante imago sacrificii in pane et vino scilicet constituta: quem rem perficiens et adimplens Dominus panem et calicem mixtum vino optulit, et qui est plenitudo veritatem praefiguratae imaginis adimplevit*, Ep. 63, 4 (704, 5—10).

¹¹ *Nam si Christus Jesus Dominus et Deus noster ipse est summus sacerdos Dei patris et sacrificium patri se ipsum optulit et hoc fieri in sui commemorationem praecipit, utique ille sacerdos vice Christi vere fungitur qui id quod Christus fecit imitatur*, Ep. 63, 14 (713, 11—14).

Hunc autem panem dari nobis cotidie postulamus... ne a Christi corpore separemur. De dom. orat., 18 (280, 10—14).

której jest obecne Ciało Chrystusa eucharystycznego. Figurę materii ofiarnej Eucharystii widzi św. Cyprian w cudownej mannie, którą Żydzi karmili się na pustyni¹³. Jej podobieństwo do chleba każe widzieć w tym ostatnim materię ofiarną bezkrwawej ofiary. Mówiąc o sposobie jej odprawiania, wspomina o tym, jak wierni, nawet najbiedniejsi, przynosili na nią dary ofiarne, to jest chleb i wino i jak część z nich konsekrowano i rozdawano w Komunii św.¹⁴.

Ówczesni chrześcijanie rozumieli dobrze, że ich obowiązkiem jest dostarczenie tego wszystkiego, co jest konieczne do sprawowania ofiary eucharystycznej, że to właśnie oni mają się starać o przepisaną przez Ewangelię materię ofiarną chleba i wina¹⁵. Tych, którzy o tym obowiązku zapominali, a z uwagi na swoją dobrą sytuację materialną zapominać nie powinni, św. Cyprian ganił i strofował w słowach dość ostrych¹⁶.

Chleb, o którym mówi św. Cyprian, jest chlebem naturalnym, zrobionym z mąki i wody¹⁷, a zespolenie tych dwóch jego elementów składowych symbolizuje według niego połączenie wiernych z Chrystusem w Kościele.

Nasuwa się jednak pytanie, czy z wypowiedzi św. Cypriana da się cośkolwiek wywnioskować o rodzaju ofiarowywanego chleba, to znaczy czy autor mówi o chlebie praśnym, czy kwaszonym? Jak powiedzieliśmy wyżej, wśród składników używanego do Eucharystii chleba wymienia mąkę i wodę, a zupełnie milczy o kwasie. Najprawdopodobniej był to jednak chleb kwa-

¹³ *Cum de caelo manna defluerit et futurorum praefiguratione alimentum panis caelestis et cibum Christi venientis ostenderet*, Ep. 69, 14 (763, 13—15).

¹⁴ Por. *De lapsis*, 25 (255); tamże, 26 (255—256). *De opere et eleemosynis*, 15 (384).

¹⁵ Por. P. Brun, *Explication de la messe*, Paris 1949, s. 260.

¹⁶ *Locuples et dives dominicum celebrare te credis quae corban omnino non respicis, quae in dominicum sine sacrificio venis, quae partem de sacrificio quod pauper optuli sumis?* *De opere et eleemosynis*, 15 (384, 20—23).

¹⁷ *Quomodo nec corpus Domini potest esse farina sola aut aqua sola, nisi utrumque adunatum fuerit et copulatum et panis unius conpage solidatum*, Ep. 63, 13 (712, 4—6).

szony, albowiem, jako lepiej nadający się do jedzenia, był w tym czasie zwyczajnym i powszechnie używanym pokarmem codziennym ludzi tak biednych, jak i bogatych. A jak już wspomnieliśmy, w czasach współczesnych św. Cyprianowi sami wierni dostarczali materii ofiarnej na nabożeństwa eucharystyczne, to znaczy przynosili z sobą chleb i wino, i chleb taki właśnie, jakiego używali w życiu codziennym do jedzenia, zwykły chleb kwaszony. Pominięcie kwasu, jako elementu odróżniającego chleb kwaszony od przaśnego nie jest wystarczającym argumentem za stosowaniem przy Eucharystii tego drugiego rodzaju chleba, albowiem tak w chlebie kwaszonym, jak i przaśnym głównym elementem składowym jest mąka i woda, z tą tylko różnicą, że przy wypieku pierwszego część mąki podlega uprzednio pewnym reakcjom biochemicznym, których brak jest przy wyrobieniu drugiego rodzaju chleba; te dwa zaś elementy podstawowe chleba św. Cyprian wymienia wyraźnie.

Niektórzy jednak są innego zdania i twierdzą, że wspomniany przez św. Cypriana chleb, był chlebem przaśnym. Ten według nich nie jest znów taką nadzwyczajnością, a jego przygotowanie wymaga mniej czasu i nastęcza mniej trudności, niż upieczenie chleba kwaszonego i dlatego na przygotowanie go dla ofiar eucharystycznych mogli sobie pozwolić ludzie tak bogaci, jak i biedni¹⁸. Wziąwszy jednak pod uwagę fakt, że z tego przynieszonego przez wiernych chleba tylko część wyłączano dla konsekracji i rozdawano w Komunii św., resztę obracano na utrzymanie biednych i ówczesnego duchowieństwa¹⁹, za bardziej prawdopodobne należy przyjąć twierdzenie, iż był to chleb kwaszony, jako nadający się o wiele lepiej na pokarm codzienny niż chleb przaśny.

Należy w końcu zaznaczyć, że w tym czasie nie kwestionowano chleba, jako materii eucharystycznej i dlatego wzmianki o konieczności używania go w niekrwawej ofierze są w pismach

¹⁸ Por. J. Bilczewski, *Eucharystia w świetle najdawniejszych pomników piśmiennych, ikonograficznych, epigraficznych*, Kraków 1898, 226 n.

¹⁹ Por. Ep. 1, 2 (466).

św. Cypriana dość szczupłe i raczej marginesowe. Więcej miejsca św. Cyprian poświęca drugiemu elementowi materii Eucharystii, to znaczy winu, a skłonił go do tego sporadycznie występujący w Afryce zwyczaj używania wody zamiast niego we Mszy św. Przeciwno tym, którzy ulegali tej nieuzasadnionej praktyce, używa wielu argumentów, a najbardziej przekonującymi są wspomniane już przez nas uprzednio: ofiara Melchisedecha z chleba i wina, jako typ ofiary eucharystycznej i pozytywny nakaz Chrystusa Pana używania tych samych elementów ofiarnych, tj. chleba i wina, których On użył w ofierze wieczernikowej.

W długim passusie 63 listu wymierzonego przeciw akwarianom powołuje się św. Cyprian na te argumenty. „Melchisedech król Salemu, pisze, ofiarował chleb i wino... Jezus Chrystus zaś złożył ofiarę Bogu, ofiarując to, co Melchisedech, czyli chleb i wino, w rzeczywistości zaś ciało i krew”²⁰. Jak wielką siłą dowodową posiadał według św. Biskupa ten argument widać z tego, że powtarza go w tym liście kilka razy dosłownie. Argument ten konkluduje jednoznacznym stwierdzeniem: „Chrystus Pan uzupełniając i udoskonalając ofiarę Melchisedecha, chleb i wino zmieszane (z wodą) ofiarował i przez to uzupełnił pełnię prawdy przepowiedzianego obrazu”²¹. Jak woda, o której często wzmiankuje Stary Testament oznacza według św. Cypriana chrzest, tak kielich ofiarny, jak o tym Chrystus Pan „własnym przykładem nauczycielskim pouczył, składa się z połączenia wina i wody“ Przytaczając słowa ustanowienia Najświętszej ofiary zapisane w Ewangelii św. Mateusza 26, 28 ns. wyraźnie podkreśla, że Chrystus Pan w sposób najbardziej jednoznaczny stwierdza, iż w kielichu przez siebie ofiarowanym była nie woda, lecz wino, które przemienił w Krew swoją i pił ją po raz ostatni z Apostołami podczas wieczernikowej ofiary, a obiecuje pić znów

²⁰ *Melchisedech rex Salem protulit panem et vinum. Jesus Christus, qui sacrificium Deo patri optulit et optulit hoc idem quod Melchisedech optulerat id est panem et vinum, suum scilicet corpus et sanguinem, Ep. 63, 4 (703, 12—15).*

²¹ *Quam rem perficiens et adimplens Dominus panem et calicem mixtum vino optulit, et qui est plenitudo veritatem praefiguratae imaginis adimplevit, Ep. 63, 4 (704, 8—10).*

w królestwie Ojca niebieskiego. Z przytoczonych słów ustanowienia Eucharystii św. Cyprian wyciąga w sposób pewny wniosek, że w ofiarach mszalnych „nie ofiaruje się Krwi Chrystusa Pana i nie odprawia się prawdziwej ofiary Pańskiej, jeśli nie ma wina w ofiarowanym kielichu“²². To samo podkreśla w innym miejscu: „nie ma Krwi Chrystusowej, którą odkupieni i ożywieni jesteśmy, jeśli nie ma wina, przez które Krew Chrystusa jest okazana“²³, (tzn. które w Krew Chrystusa może być przemienione). W tych argumentach św. Cyprian najśluszniej warunkuje ważność Eucharystii i obecność Krwi Chrystusowej w niej faktem użycia wina, jako jej materii. Innym, ważnym dla św. Cypriana argumentem w tej kwestii jest obietnica Chrystusa Pana o picciu z Nim w królestwie Ojca niebieskiego nowego owocu winnego. Realizacja tej obietnicy nie będzie możliwa wtedy mówi, „jeśli w ofierze Boga Ojca i Chrystusa (tzn. w ofierze eucharystycznej) wina nie ofiarujemy i nie mieszamy w kielichu Pańskim“²⁴. Z wypowiedzi tej wyraźnie widać, że spełnienie się tej obietnicy uzależnia św. Cyprian od użycia wina podczas ofiary eucharystycznej. Owo używanie wina podczas Eucharystii nazywa św. Cyprian „tradycją Chrystusową“²⁵, czyli najwyraźniej stwierdza, że Chrystus Pan w ustanowionej przez siebie i nakazanej do odprawiania ofierze mszalnej konsekrował wino. W sposób bardziej wyraźny podkreśla ten fakt, gdy mówi, że „w ofiarowanym przez nas kielichu mamy czynić to, co Chrystus pierwaj za nas uczynił — ofiarować kielich wina zmieszanego (z wodą) na Jego pamiątkę“²⁶.

Unde apparet sanguinem Christi non offerri, si desit vinum calici,
Ep. 63, 9 (708, s. 8 n.).

²³ *Nec potest videri sanguis eius, quo redempti et vivificati sumus esse in calice quando vinum desit calici, quo Christi sanguis ostenditur,*
Ep. 63, 2 (702, 12—14).

²⁴ *Quomodo autem de creatura vitis novum vinum cum Christo in regno Patris bibemus, si in sacrificio Dei patris et Christi vinum non offerimus nec calicem Domini dominica traditione miscemus?* Ep. 63, 9 (708, 11—14).

²⁵ Por. Ep. 63, 2 (702, 7); Ep. 63, 9 (708, 14); Ep. 17 (715, 9).

In calice offerendo dominica traditio servetur neque aliud fiat

W dalszym ciągu swojej argumentacji, powołując się na pewną symbolikę cudu w Kanie galilejskiej, św. Cyprian zwraca uwagę na nazwaną przez siebie przewrotną sprzeczność: Chrystus Pan na godach w Kanie zamienił wodę w wino, akwarianie zaś odwrotnie, iż Chrystus, wino na wodę zamieniają, to znaczy zamiast nakazanego wina, używają wody przy sprawowaniu Eucharystii²⁷. Tak daleko posuwa św. Biskup kartagiński swoją argumentację, że w sposób usuwający wszelką wątpliwość stwierdza, iż Żydzi dlatego pozbawili się łaski Chrystusowej, ponieważ nie mają ofiar eucharystycznych, podczas których ofiarowuje się wino²⁸. Stwierdzeniem tym uzależnia istnienie łaski od Eucharystii, której materią jest nie co innego, jak wino.

Aby całkowicie przekonać akwarian o konieczności używania wina przy sprawowaniu Eucharystii, św. Cyprian dość dokładnie wybrał teksty ze Starego Testamentu, w których wino, jako materia ofiary Nowego Testamentu była przepowiedziana przez natchnionych pisarzy i które w historii zbawczej jest najczęściej spotykanym typem Krwi Chrystusowej²⁹.

Z tego, cośmy dotychczas powiedzieli na temat wina, jako materii Eucharystii widać, że dość licznych i różnych argumentów użył św. Cyprian, aby przekonać o konieczności używania wina przy sprawowaniu Eucharystii. Wszystkie one miały jeden cel: odwieść będących w błędzie akwarian od fałszywych zwyczajów i skierować ich na drogę praktyk liturgicznych Chrystusowego Kościoła. W omawianiu kwestii dotyczącej materii Eucharystii św. Cyprian zwraca uwagę nie tylko na konieczność używania w niej wina, lecz także na warunek zmieszania go z wodą. Podkreśla wyraźnie, że w ofiarowaniu kielicha Pańskiego nie

a nobis, quam quod pro nobis Dominus prior fecit, ut calix qui in commemoratione eius offertur mixtus vino offertur, Ep. 63, 2 (702, 7—10).

²⁷ *Quam vero perversum est quamque contrarium, ut cum Dominus in nuptiis de aqua vinum facerit, nos de vino aquam faciamus, Ep. 63, 12 (710, 21 ns.).*

²⁸ *Nam quia apud Iudeos defecerat gratia spiritalis, defecit et vinum, Ep. 63, 12 (711, 1).*

²⁹ Por. Ep. 63, 3 (702, 16—18); Ep. 63, 5 (704, 11—13); Ep. 63, 6 (705, 9); Ep. 63, 7 (705, 16—19); Ep. 78, 3 (837, 20—23) itp.

można ofiarować samej tylko wody, bądź też samego wina, „albowiem dopiero wtedy, gdy oba elementy się miesza i zmieszane łączy ze sobą, rodzi się duchowy i niebieski sakrament“³⁰.

Z tego stwierdzenia jasno i wyraźnie wynika, że św. Cyprian warunkuje zaistnienie Eucharystii faktem domieszania pewnej ilości wody do ofiarowanego wina. Chociaż w opisie ustanowienia Eucharystii nie ma wzmianek o łączeniu go z wodą, łącznie to nazywa św. Cyprian tradycją Chrystusową. Z tego należy jednak słusznie wnosić, że św. Biskupowi niewątpliwie znany był zwyczaj mieszania wody z winem podczas żydowskich wieczerzy paschalnych. W tym połączeniu wspomnianych elementów widzi św. Cyprian pewien symbol łączności wiernych z Chrystusem w Kościele: wino oznacza Chrystusa Pana (Jego Krew), a woda wierny lud.

Swoje wywody na ten temat konkluduje mocnym i nie budzącym żadnych wątpliwości stwierdzeniem, że „najpewniej kielich pański nie jest samą tylko wodą, ni samym tylko winem, ale tworzą go oba elementy ze sobą zmieszane“³¹. Takim skrajnym postawieniem sprawy św. Cyprian poszedł za daleko w swojej argumentacji, albowiem bez domieszki wody do wina Eucharystia może zaistnieć.

Cały rozpatrywany przez św. Cypriana problem materii Eucharystii dotyczy ważności wody, jako elementu przeistoczenia i konieczności dołączenia wody do konsekrowanego wina. I tak, jeśli chodzi o wystarczalność wody do ważnego sprawowania Eucharystii, najkategoryczniej ją zaprzecza, a na wspomnianą konieczność łączenia obu elementów mocno zwraca uwagę. Dziwnie uderzającym i mocno oryginalnym staje się jego ujęcie, w którym wino i wodę stawia na równi, jako elementy przeistoczenia, ich mieszanie uważa za konieczne, a dopiero ich połączenie uznaje

³⁰ *Quando autem utrumque miscetur et adunatione confusa sibi invicem copulatur, tunc sacramentum spiritale et caeleste perficitur*, Ep. 69, 13 (712, Ins.).

³¹ *Sic vero calix Domini non est aqua sola aut vinum solum, nisi utrumque sibi miscetur*, Ep. 63, 13 (712, 2 ns.).

za kielich Pański, tj. Chrystusową Krew po uprzedniej konsekracji ³².

Na zakończenie dodać należy, że św. Cyprian mówiąc o winie, ma na myśli wino naturalne, takie, jakiego używano w tym czasie — wino gronowe ze wszystkimi właściwymi sobie przymiotami fizycznymi i chemicznymi, to znaczy wino, które wydaje zapach, ³³ które odurza i upaja ³⁴. Wspomnienie na Noego ³⁵ nie ma nic innego na celu, jak tylko zwrócenie uwagi na upajające właściwości wina przez obraz biblijny, częste zaś aluzje do winorośli, czy do gron winnych ³⁶ każą przypuszczać, że św. Cyprian miał na myśli naturalne wino gronowe. Z powodu tych naturalnych jego właściwości, niektórzy w źle pojętej ascezie ulegli omówionemu poprzednio zwyczajowi sprawowania Eucharystii na samej tylko wodzie. Niektórym chodziło o to, by przez zapach wina, czy pewne nim odurzenie nie zdradzić się przed poganami i nie narazić się na ośmieszenie świętych tajemnic chrześcijańskich ze strony tych ostatnich.

Z dotychczasowych rozważań widać, że stanowisko św. Cypriana dotyczące materii Eucharystii jest jasne i wyraźnie sprecyzowane. Materią tą może być według niego naturalny chleb i naturalne wino gronowe, a to ostatnie musi być koniecznie zmieszane z wodą. Jaki ma być stosunek obu elementów wchodzących w skład tej mieszaniny, z pism św. Cypriana wywnioskować nie można. Z tego jednak, że po dołączeniu wody mieszanina ta ma być jeszcze winem, *vinum mixtum*, zachowującym nadal swe naturalne właściwości, z dużym prawdopodobieństwem należy przypuścić, że chodzi tu o mniejszą od wina część wody. Zwyczaj akwarian pomijających wino przy sprawowaniu Eucharystii, jako niezgodny z praktyką ówczesnego Kościoła został przez św. Bi-

³² Por. K. A d a m, *Die Eucharistielehre des hl. Augustin*, Paderborn 1908, s. 32.

³³ *...in sacrificiis matutinis hoc quis veretur, ne per saporem vini redoleat sanguinem Christi*, Ep. 63, 15 (713, 20 ns.).

³⁴ *Calix autem qui inebriat utique vino mixtus est*, Ep. 63, 11 (710, 4 ns).

³⁵ Por. Ep. 63, 11 (710, 5—7).

³⁶ Por. Ep. 63, 6 (705, 7—10); Ep. 63, 7 (705; 11—21).

skupa Kartaginy, choć w formie łagodnej, to jednak nieodwołalnej i stanowczej potępiony.

Inny jest pogląd protestantów na rozpatrywaną przez św. Cypriana kwestię materii Eucharystii. Twierdzą oni, że wspomniany 63 list św. Cypriana ma dowodzić, iż nie tylko heretyckie koła ebionitów, gnostyków, czy enkratytów³⁷, ale cała prowincja kościelna w Afryce z biskupami na czele używała przy Eucharystii samej wody i uzasadniała swoją praktykę wypowiedziami Pisma św. Starego Testamentu, w którym woda, a nie wino, jest przepowiedziana jako napój jako materia ofiary nowotestamentalnej³⁸. Miejscem klasycznym miały tu być słowa Izajasza: „ten na wysokości mieszkać będzie, zamki kamienne wysokość jego; chleb mu dano, wody jego wierne są“ (33, 16)³⁹. Twierdzą dalej, że chociaż Chrystus Pan na Ostatniej Wieczerzy konsekrował chleb i wino, to jednak praktyka całego pierwotnego Kościoła była inna od początku⁴⁰. Chrystus Pan, dowodzi Harnack, użył do konsekracji tej materii tylko dlatego, że te, a nie inne pokarmy znajdowały się wtedy na stole.

Przypuszcza, że także Apostołowie używali zapewne chleba i wina podczas ofiar mszalnych. Twierdzi jednak, że już w końcowym etapie okresu apostołowskiego głównym elementem był tylko chleb, a zamiast wina używano wody, zwłaszcza w kołach ubogich chrześcijan⁴¹.

Przyczyny i źródła modyfikacji poleceń Chrystusa Pana dotyczące materii Eucharystii dopatruje się Harnack w tendencjach ascetycznych i oportunistycznych tego okresu polegających na

³⁷ Zwolennicy tych sekt wstrzymywali się od mięsa i wina, a we Mszy św. zamiast tego ostatniego używali wody. Ich surowa asceza miała pokryć zło tkwiące w materii. Por. G. Bareille, *Encratites*, DTC 5 (1929) 5—7.

³⁸ Według ich przekonania, twierdzi Harnack, woda była zapowiedzianym napojem, a więc nie mogła oznaczać chrztu. W uzasadnieniu swojej praktyki mieli się także powoływać na cud w Kanie galilejskiej. Por. *Brot und Wasser — die Eucharistischen Elemente bei Justin*, Leipzig 1891, s. 121 n.

³⁹ Tamże, s. 122.

⁴⁰ Tamże, s. 137.

⁴¹ *Eine sehr einfache Mahlzeit ist Brot und Wein, aber die einfachste ist Brot und Wasser, Viele Armen haben nur Brot und Wasser, tamże, s. 137.*

tym, że chrześcijanie nie chcieli się zdradzić przed poganami pić wina w godzinach rannych. Tej szybkiej zmianie nakazu Chrystusa Pana, twierdzi dalej, miała sprzyjać i ta okoliczność, że św. Paweł w swoich listach nigdzie, nawet tam, gdzie powtarza słowa ustanowienia Eucharystii (1 Kor 10, 21; 11, 23—28) nie mówi całkiem jasno o konieczności używania wina podczas Mszy św., a nawet za wystarczające jej elementy uważa chleb i wodę, a w liście do Rzymian 14, 21, pisze wprost, że „dobrą jest rzeczą nie jeść mięsa i nie pić wina“. Twierdzenie, że św. Paweł żąda używania wina przy sprawowaniu Eucharystii jest według Harnacka twierdzeniem katolickim, względnie nowoczesnym⁴². Nawet słowa ustanowienia Eucharystii przekazane przez synoptyków nic według niego nie mówią o winie, dopiero w domówieniach Chrystusa — Mt 26, 39; Mk 14, 15; Łk 22, 28 (*Nachwort Christi*) o nim jest wzmianka⁴³. Praktyka używania wody przy Eucharystii, jego zdaniem, tak się rozpowszechniła w latach 64—150, że św. Justyn w opisie liturgii mszalnej, pomijając wskazane przez Chrystusa Pana na Ostatniej Wieczerzy wino, pisze tylko o wodzie, jako o drugim elemencie Eucharystii. Powrót do praktyki wieczernikowej miał dopiero nastąpić po 150 r., kiedy tekst ewangeliczny zaczęto brać dosłownie, a literę Pisma św. uważać za świętą. Od tego czasu, zdaniem Harnacka, Kościół katolicki zaczął zwalczać praktykę używania wody we Mszy św., choć początkowo ze zwolennikami tej praktyki poszedł na pewien kompromis, dopuszczając wodę obok wina, a dopiero w końcu wyeliminował całkowicie swobodniejszą praktykę początkową⁴⁴.

Według Harnacka *Apologia* św. Justyna ma rzekomo udawadniać taki rozwój omawianej praktyki. Trudno jest zrozumieć, jak teolog protestancki może twierdzić, że Ewangelie synoptyczne nic nie wspominają o winie, jako materii wieczernikowej ofiary eucharystycznej. Prawdą jest, że synoptycy opisu-

⁴² Tamże, s. 137.

⁴³ Tamże, s. 119.

⁴⁴ *In der That-erst die apostolisch-katholische Kirche hat den Wein als ausschliessliches Element der h. Handlung eingesetzt. In diesem Falle aber stimmt sie wenigstens formell mit der Stiffung Christi uberein, op. cit., s. 141.*

jąc Ostatnią Wieczerzę mówią o picciu wina w ogólności i nie określają bliżej jego natury, ale przecież to nie było koniecznym, wszak było zupełnie zrozumiałym, że w kielichu tym było wino. Zresztą Chrystus Pan zrobił do niego najwyraźniejszą aluzję⁴⁵.

Wobec tego i św. Paweł mógł zupełnie spokojnie, naśladowując synoptyków, mówić ogólnie o picciu „kielicha Pańskiego“ Tylko w tym wypadku, gdyby ktoś miał wątpliwości dotyczące użytej w wieczerniku materii, można by żądać od św. Pawła dokładniejszego jej określenia. Zupełnie najnieśluszniej zaś szuka Harnack poparcia swej hipotezy w zakazie picia wina wspomnianym w liście do Rzymian 14, 21. W tym zakazie św. Paweł ani na moment nie miał na myśli ofiary eucharystycznej. Harnack jednak uogólnia ten zakaz, a dopatrywanie się wyjątku w nim, jeśli chodzi o Mszę św. nazywa niegodziwym wybiegiem (*nichtswurdige Ausflucht*)⁴⁶.

Nieuzasadnionymi są wnioski Harnacka wyprowadzone z 63 listu św. Cypriana, który ma być rzekomym dowodem przemawiającym za powszechnością używania wody zamiast wina przy Eucharystii w III wieku. Zwyczajowi temu, twierdzi Harnack na podstawie tego listu, mieli ulec bezpośredni poprzednicy św. Cypriana na stolicy kartagińskiej⁴⁷. Bardziej umiarkowanym jest stanowisko innego teologa protestanckiego Julichera, według którego niektóre tylko gminy Afryki praktykowały ten zwyczaj w dobrej wierze, sądząc, że chyba Chrystus Pan nie może żądać od swoich wyznawców takiego wykroczenia przeciw moralności chrześcijańskiej, jakim według nich było używanie wina już od rana⁴⁸.

Jak stwierdziliśmy uprzednio w oparciu o wypowiedzi św. Cypriana, zwyczaj ten znany był św. Biskupowi kartagińskiemu, lecz jako zwyczaj stosowany w niektórych tylko miejscowościach przez nielicznych biskupów. Najprawdopodobniej nadużycie to zakradło się do tych miejscowości wtedy, gdy przeniesiono czas

⁴⁵ Por. Mt 26, 29 Mk 14, 25; Łk 22, 18.

⁴⁶ Por. A. Harnack, op. cit., s. 137.

⁴⁷ Tamże, s. 123 n.

Tamże, s. 131.

ofiary eucharystycznej z pory wieczorowej na ranną. Niektórzy wierni, aby się nie zdradzić przed niewiernymi zapachem wina, pod postacią którego przyjmowano Komunię św., a także ze względów ascetycznych, pominęli wino we Mszy św. Do których kościołów wkradł się ten zwyczaj, z treści listu nie wiadomo. Można jednak wnioskować, że były to mniej znane miejscowości, z których ta wiadomość dotarła do czuwającego nad jednością wiary i wpływających z niej praktyk liturgicznych św. Biskupa Kartaginy. Dubitatywny ton, w którym rozpoczyna swój list, przemawia za tym, że praktyka ta nie była znana św. Cyprianowi ⁴⁹. Mógł mu o niej donieść wspomniany adresat listu — biskup Cecyliusz ⁵⁰. Owa niewiedza św. Cypriana jest dowodem, że przez jego wyrażenie „nasi poprzednicy“ ⁵¹, którym nazywa biskupów uległych temu błędnemu zwyczajowi, nie należy rozumieć, jak chce Harnack, biskupów bezpośrednio przed św. Cyprianem rządzących gminą kartagińską, lecz w ogóle biskupów afrykańskich, których w tym czasie była duża liczba i z których nieliczni ulegali tej nieuzasadnionej praktyce. Tych św. Cyprian nazywa „poprzednikami naszymi“ to znaczy poprzednikami swoimi i biskupa Cecyliusza, do którego kieruje te słowa, na stolicach biskupich Afryki w ogóle ⁵².

Trudno przypuścić i zrozumieć niewiedzę rządcy diecezji w tak ważnej kwestii oraz zupełne zniknięcie i zapomnienie o praktyce akwarian, w zestawieniu z twierdzeniem Harnacka, jakoby bezpośredni poprzednicy św. Cypriana w Kartaginie też ulegli tej

⁴⁹ *Quamquam sciam, frater carissime, episcopos plurimos ecclesiis dominicis in toto mundo divina dignatione praepositos... ignoranter vel simpliciter in calice dominico sanctificando et plebi ministrando non hoc faciunt quod Jesus Christus et Deus noster sacrificii huius auctor et doctor fecit et docuit*, Ep. 63, 1 (701, 12—19). Por. Ep. 63, 17 (717, 2).

⁵⁰ Taki pogląd wyraża A. Scheiwiler. Por. *Die Eucharistie in den ausserkirchlichen Kreisen im 2 und 3 Jahrhundert und die Aquarier*, Freiburg 1904, s. 44.

⁵¹ *Si quis de antecessoribus nostris vel ignoranter, vel simpliciter non hoc observavit, et tenuit quod nos Dominus facere exemplo et magisterio suo docuit, potest simplicitati eius de indulgentia Domini venia concedi*, Ep. 63, 17 (715, 2—5).

⁵² Por. A. Scheiwiler, op. cit., s. 45.

błędnej praktyce. Mimo, że praktyka ta nie była powszechną w tym czasie w Afryce, św. Cyprian zabiera głos w jej sprawie. Jest to bądź co bądź poważna, godząca w ważność Eucharystii i przekreślająca pozytywny nakaz Chrystusa Pana żądającego konsekrowania nie wody, lecz wina we Mszy św. Jako bezpośrednią przyczynę tego fałszywego zwyczaju podaje św. Cyprian niewiedzę i prostotę tych, którzy mu ulegali⁵³, lecz te mogą wpływać z głębszych źródeł, o których św. Biskup z Kartaginy nie wspomina. Mogły to być pozostałości sekty montanistów⁵⁴, która aczkolwiek potępiona przez Kościół, korzeniami tkwiła jeszcze w praktyce niektórych ludzi, niekoniecznie do niej kiedyś należących, którzy w dobrej wierze odziedziczyli po niej to, co wydawało im się, że bardziej podkreśli ich ducha umartwienia tak charakterystycznego dla owej epoki. Było to po prostu zapożyczenie od montanistów tego, co się ówczesnym chrześcijanom u nich podobało: surowości praktyk w życiu codziennym, którą przerzucili także na uczty eucharystyczne⁵⁵. Podkreślamy jeszcze raz, że nie był to jednak powszechny zwyczaj w Afryce tej epoki. Św. Cyprian i większość biskupów afrykańskich używała do Eucharystii chleba i wina. List adresowany do biskupa Cecyliusza i w ogóle wszystkie pisma św. Cypriana nie dają żadnej podstawy do twierdzeń, jakoby ci, co czynili inaczej, bronili swej praktyki w oparciu o Pismo św., jak usiłuje sugerować Harnack. Nie powoływali się nawet na tradycję apostołską, lecz najwyżej mogli się odwoływać do praktyk niektórych dawniejszych biskupów

⁵³ *ignoranter vel simpliciter in calice dominico sanctificando et plebi ministrando non hoc faciunt quod Jesus Christus*, Ep. 63, 1 (701, 16—18). Por. Ep. 63, 17 (715, 3).

⁵⁴ Montanizm powstał w 172 r. Punktem wyjścia montanistów były marzycielskie prorocтва o końcu świata, do którego według nich trzeba było przygotować się przez życie bardziej surowe, ascetyczne i święte. Wyrazem tego rygoryzmu był między innymi post polegający na wstrzymaniu się od mięsa, wina, soczystych owoców itp. Panujący wtedy duch ascetyzmu skłaniał niektórych chrześcijan do najsurowszych postów; montaniści tę dowolną praktykę chcieli zamienić na obowiązującą. Por. J. Carreyre, *Montanisme*, DTC 10 (1929) 2355 nn.

Por. A. Scheiwiler, op. cit., s. 51.

Afryki. Generalizowanie nielicznych wypadków, zapomnianych i nieznanych św. Cyprianowi jest grubym naciąganiem treści wypowiedzi św. Biskupa na ten temat.

2. FORMA EUCHARYSTII

Nie mamy nieomylnego orzeczenia Kościoła, jakimi słowami dokonuje się przeistoczenie chleba i wina w Ciało i Krew Chrystusa w Eucharystii. Ewangelisci i św. Paweł w opisie ustanowienia tego sakramentu także nie wskazują wyraźnie na jaką formę konsekracyjną wskazał Chrystus, nakazując sprawowanie sakramentu ołtarza. Z opisu tego jednak i z nakazu sprawowania Eucharystii wynika, że życzeniem Chrystusa Pana było, by z tego, co on uczynił nic nie opuszczać, to znaczy czynić i mówić to wszystko, co On czynił i mówił przy ustanowieniu ofiary wielko-czwartkowej. Ponieważ zaś ani Ewangelisci, ani św. Paweł nie podają innych słów, prócz użytych przez Chrystusa Pana, „to jest ciało moje — to jest krew moja“⁵⁶, dlatego te właśnie słowa są przyjętą formą Najświętszego Sakramentu⁵⁷.

O tej prawdzie możemy także wnioskować z uchwał zapadłych na soborze trydenckim⁵⁸ i z dwóch dekretów papieskich wydanych dla Ormian⁵⁹ i Jakobitów⁶⁰.

Nie ma jednak całkowitej zgodności w tej kwestii wśród

⁵⁶ Mt 26, 26—28; Mr 14, 22—24; Łk 22, 19—20; I Kor 11, 24—25.

⁵⁷ Por. I. B. Franzelin, *Tractatus de Ss. Eucharistiae sacramento et sacrificio*, Romae 1878, s. 75. M. Jugie, *De forma Eucharistiae de epiclesibus eucharisticis*, Romae 1943, s. 11.

⁵⁸ *Sed corpus quidem sub specie panis et sanguinem sub vini specie ex vi verborum, ipsum autem corpus sub specie vini et sanguinem sub specie panis animaue sub utraque...*, Sess. XIII, cap. 3, DBU, 876.

⁵⁹ *Forma huius sacramenti sunt verba Salvatoris, quibus hoc conficit sacramentum; sacerdos enim in persona Christi loquens hoc conficit sacramentum. Nam ipsorum verborum virtute substantia panis in corpus Christi et substantia vini in sanguinem convertuntur* — DBU, 698.

⁶⁰ *In consecratione corporis hac utitur forma verborum Hoc est enim corpus meum; sanguinis vero: Hic est enim calix sanguinis mei, novi et aeterni testamenti, mysterium fidei, qui pro vobis et multis effundetur in remissionem peccatorum,* — DBU, 715.

teologów Kościoła wschodniego i zachodniego. W liturgiach wschodnich po wymówieniu słów, którymi Chrystus Pan ustanowił Najświętszy Sakrament, spotykamy modlitwę, która prosi zazwyczaj Ducha Św., często także całą Trójkę Św. najprzód o przemianę chleba i wina w Ciało i Krew Pańską, a potem o łaski dla godnie przyjmujących Komunię św.; modlitwa ta to epikleza⁶¹. Z treści tej modlitwy wynika, że słowa ustanowienia Eucharystii nie są formułą przeistaczającą dary ofiarne w Ciało i Krew Zbawcy, albowiem po tych słowach jeszcze prosi kapłan o przemianę tych darów w Chrystusowe Ciało i Krew.

Jest spora ilość różniących się między sobą opinii teologów na kwestię epiklezy. Nie wdając się w ocenę tych opinii zbadamy, czy św. Cyprian mówił cokolwiek o formie konsekracyjnej, a jeśli tak, to czy widział ją w słowach ustanowienia, czy w epiklezie? W uzyskaniu odpowiedzi na to pytanie spotykamy duże trudności, albowiem w ogóle świadectwa pierwszych trzech wieków nie rozwiązują jasno tej kwestii i zbyt ogólnikowo ją traktują⁶². Mimo to jednak po głębszej analizie pism św. Cypriana można na postawione pytanie względnie pewnie odpowiedzieć. Akt liturgiczny, w którym następuje przemiana elementów ofiarnych w Ciało i Krew Chrystusa nazywa św. Cyprian *sacrificium Domini celebrare*⁶³, *Dominicum celebrare*⁶⁴, bądź *panem et vinum offerre*⁶⁵. W tym akcie jest specjalna czynność poświęcenia chleba i wina, którą św. Biskup nazwie *sanctificare oblationem* — *panem et calicem sanctificare*⁶⁶. Przez to poświęcenie elementy te stają się Ciałem i Krwią Pana — *corpus Domini in*

⁶¹ Pierwszym, który użył wyrażenia „epikleza” — *invocatio*, jest współczesny św. Cyprianowi biskup Cezarei Kapadockiej Firmilian († 269 r.). Wzmianka o tym jest w jednym z jego listów zachowanych wśród listów św. Cypriana, Ep. 75, 10 (818, 3). Por. E. Lingens, *Die eucharistische Consekurationsform*, „Zeitschrift für katholische Theologie“, 21 (1897) 83.

⁶² Por. Ł. Świątkowski, *Ojcowie Kościoła, a Epikleza eucharystyczna*, Chicago 1914, s. 77. S. Salaville, *Epiclese eucharistique*, DTC 5 (1924) 232. M. Jugie, op. cit., s. 82.

⁶³ Por. *De lapsis*, 26 (256, 9).

⁶⁴ Por. Ep. 63, 9 (708, 10).

⁶⁵ Por. Ep. 63, 2 (702, 7).

⁶⁶ Por. Ep. 63, 1 (701, 17).

*pane sanctificato*⁶⁷, *sanctificatus in Domini sanguine potus*⁶⁸. Po tym poświęceniu jest już *sanctum Domini*⁶⁹ — święte Pańskie (Ciało), które można spożywać w Komunii św., brać do domu, przechowywać. Osobą dokonującą tej przemiany jest kapłan, który w zastępstwie Chrystusa spełnia tę ofiarę⁷⁰. Kapłan — zastępca Chrystusa ma naśladować we wszystkim swego Najwyższego Kapłana i czynić, i tylko to czynić, jak i co uczynił Chrystus⁷¹. Jak zaś Chrystus konsekrował, wykazał to św. Cyprian, gdy przytoczył słowa ustanowienia Eucharystii z I Kor 11, 23—26⁷².

I tylko na tym polega prawdziwa ofiara — *verum sacrificium*⁷³ — *legitima sanctificatio*⁷⁴ — i tylko wtedy jest ofiarowywana prawdziwa i pełna ofiara, jeśli prawą, na wzór Chrystusa Pana konsekracją przemienia się dary ofiarne — *si legitima sanctificatione celebratur*⁷⁵, tzn. jeśli na wzór Chrystusa czyni się i mówi to samo co Chrystus.

Tu właśnie mamy rozwiązanie postawionej kwestii, odpowiedź na pytanie, co według św. Cypriana jest formą Eucharystii. Są nią przytoczone przez św. Biskupa słowa jej ustanowienia w relacji św. Pawła⁷⁶.

Kapłan sprawujący Eucharystię jest narzędziem w rękę Chrystusa, a głównym jej konsekratorem jest Duch Św. i to do tego stopnia, że zdaniem św. Cypriana kapłan grzeszny, czy kapłan nie zostający w łączności z Kościołem nie może ważnie kon-

⁶⁷ Por. *De dom. orat.* 18 (280, 9).

⁶⁸ Por. *De lapsis*, 25 (255, 21).

⁶⁹ Por. *De lapsis*, 26 (256, 7).

⁷⁰ *Sacerdos vice Christi vere fungitur qui id quod Christus fecit imitatur*, Ep. 63, 14 (713, 13 ns.).

⁷¹ Myśl tę powtarza św. Cyprian w rozmaitej formie. Por. Ep. 63, 1 (701, 18 ns.); Ep. 63, 10 (709, 9). Ep. 63, 14 (712, 15 ns.).

⁷² Por. Ep. 63, 10 (708, 17—25).

⁷³ Por. Ep. 63, 14 (713, 15).

⁷⁴ Por. Ep. 63, 9 (708, 10).

Por. Ep. 63, 9 (708, 10).

⁷⁶ Por. Fr. Lisowski, *Słowa ustanowienia Najświętszego Sakramentu, a epikleza*, Lwów 1912, s. 103.

sekrować, bo nie posiada Ducha Św.⁷⁷. Skoro więc działanie Ducha Św. jest niezbędnie konieczne do poświęcenia, czyli konsekrowania darów ofiarnych, a z drugiej strony nie ma konsekracji, jeśli kapłan w sprawowaniu Eucharystii nie czyni i nie mówi tego, co Chrystus Pan czynił i mówił podczas Ostatniej Wieczerzy, wynika stąd, że św. Cyprian miał tu na myśli działanie Ducha Św. w momencie wymówienia Chrystusowych słów ustanowienia⁷⁸. Obecność Chrystusa Pana w Eucharystii uzależnia więc św. Cyprian od słów kapłana i to takiego, który jest godnym sprawowania Eucharystii, który posiada Ducha Św.⁷⁹. Sedno argumentu polega na stwierdzeniu, że św. Cyprian żądając trzymania się ściśle tradycji Chrystusowej, głównie miał na myśli użycie wina, jako materii ofiarnej, ubocznie jednak żądał powtórzenia całego aktu ofiarnego Chrystusa Pana, powtórzenia Jego czynności, gestów i słów.

Siła dowodowa argumentu św. Cypriana, w którym ten żąda użycia wina, jako materii ofiarnej Eucharystii jest niewątpliwie większa niż dowód na formę tejże Eucharystii z przytoczonych przez niego w tym argumencie Chrystusowych słów konsekuracyjnych⁸⁰. Niemniej jednak dowód ten ma swoją wartość i przemawia na korzyść katolickiej formuły przeistoczenia, albowiem z 63 listu św. Cypriana wynika dość jasno, że wierne naśladowanie Chrystusa Pana we Mszy św., chociaż przede wszystkim polega na użyciu chleba i wina zmieszanego z wodą, jako materii ofiarnej, to jednak obok tego wymaga wymówienia nad nią Chrystusowych słów konsekuracyjnych: „to jest ciało moje — to jest krew moja“, które dzięki swej mocy przemieniającej są

⁷⁷ *...et eucharistiam fieri apud illos (apud haereticos) omnino non posse... Quis autem potest dare quod ipse non habet, aut quomodo potest spiritualia gerere qui ipse amiserit spiritum sanctum?* Ep. 70, 2 (768, 19 i 769, 4 ns.).

⁷⁸ Przytaczane przez pisarzy starochrześcijańskich słowa Chrystusa odnoszące się do ustanowienia Eucharystii mają w oczach tych pisarzy wartość normatywną. Por. W. G o o s s e n s, *Les origines de l'Eucharistie sacrament et sacrifice*, Gembloux 1931, s. 147.

⁷⁹ Por. J. M e r k, *Der Konsekrationstext der römischen Messe*, Stuttgart 1926, s. 91.

⁸⁰ Por. M. J u g i e, op. cit., s. 107. Dowód ten kwalifikuje jako *probabilissimum*, op. cit., s. 106.

formą Eucharystii⁸¹. Wyrażenia św. Cypriana: modlitwa Pańska, czy jakaś „inna modlitwa“⁸², przy pomocy której odstępcy w swoich fałszywych ofiarach profanują prawdziwą ofiarę Chrystusową, nie oznaczają epiklezy, modlitwy proszącej o konsekrację⁸³, lecz w ogóle modlitwę podczas ofiary eucharystycznej nazwaną w późniejszej liturgii kanonem⁸⁴.

Poważniejszą na pierwszy rzut oka trudność, która rzekomo sprzeciwia się powyższej teorii jest wypowiedź współczesnego św. Cyprianowi biskupa Cezarei kapadockiej Firmiliana († 269) zachowana w jego liście umieszczonym wśród listów św. Biskupa z Kartaginy. W liście tym biskup Firmilian pisze o pewnej niewieście, która chcąc uchodzić za prorokinię natchnioną przez Ducha Św. poczęła chrzcic, a nawet nie wahała się konsekrować „epiklezą wcale nie do pogardzenia“⁸⁵, i we wszystkim, jak pisze, tak zachowywała przepisy kościelne, że nawet w błąd wprowadziła pewnego diakona i kapłana. Zdawałoby się, że na podstawie tego opowiadania można wyprowadzić wniosek, iż w czasach Firmiliana formą konsekracyjną była epikleza. Wspomniana bowiem niewiasta, jak pisze wyraźnie biskup Cezarei „Poświęcała [czyli konsekrowała] chleb epiklezą“, a w swym konsekrowaniu „niczym nie różniła się od reguły kościelnej“⁸⁶. Nie przeczymy,

⁸¹ Por. Probst, *Sacramente und Sacramentalien in den drei ersten Jahrhunderten*, Tübingen 1872; s. 209. S. Salaville, *Epiclese eucharistique*, DTC 5 (1924) s. 234.

⁸² *Hostis altaris, adversus sacrificium Christi rebellis... audent constituere aliud altare, praecem alteram illicitis vocibus facere, De cath. eccl. unit.*, 17 (226, 5—9).

⁸³ Por. Ł. Świątkowski, op. cit., s. 83.

⁸⁴ Por. M. Jugie op. cit., s. 83. Także P. Batiffol, *Etudes d'histoire et de théologie positive*, Paris 1920, s. 245.

⁸⁵ *Atqui illa mulier, quae prius per praestigias et fallacias daemonis multa ad deceptionem fidelium moliebatur, inter cetera, quibus plurimos deceperat, etiam hoc frequenter ausa est, ut et invocatione non contemptibili sanctificare se panem et eucharistiam facere simularet et sacrificium Domino sine sacramento solitae praedicationis offerret... usitata et legitima verba interrogationis usurpans, ut nil discrepare ab ecclesiastica regula videretur*, Ep. 75, 10 (818, 1—7).

⁸⁶ Tamże.

że w Cezarei była w kanonie epikleza, ani też że Duch Św. jako główny konsekратор poświęca dary ofiarne. Jednak przez *invocatio non contemptibilis* nie rozumiemy epiklezy w znaczeniu dzisiejszym, lecz całą modlitwę eucharystyczną wraz ze słowami ustanowienia. Za takim właśnie tłumaczeniem przemawia wzmianka biskupa Firmiliana w tym samym liście zamieszczona, w której stwierdza, że wspomniana niewiasta udzielając chrztu, udzielała go przez *invocatio trinitatis*⁸⁷, a przecież chrztu nie dokonywała epikleza, lecz słowa ustanowienia.

Dla uzupełnienia dodać należy, że św. Cyprian zna trzy sakramenty św.: Chrzest, Bierzmowanie i Eucharystię. Bardzo wyraźnie mówi o chrzcie i jego ważność uzależnia między innymi od podanych przez Chrystusa Pana słów jego ustanowienia⁸⁸. Analogicznie trzeba powiedzieć o słowach ustanowienia Eucharystii⁸⁹.

Z tego, cośmy dotąd powiedzieli widać jasno, że nauka św. Cypriana o materii i formie Eucharystii jest identyczna z nauką dzisiejszą. Chociaż określenie stanowiska św. Biskupa Kartaginy w sprawie formy Eucharystii nastęrcza trudności i chociaż tego stanowiska mimo wszystko nie można zdecydowanie i jednoznacznie sprecyzować, to przeciwnie, jego pogląd na materię Eucharystii nie budzi najmniejszej wątpliwości.

Por. Ep. 75, 9 (815, 28).

⁸⁸ Por. Ep. 73, 14 (788, 20 n.).

⁸⁹ Por. P. P u n i e t, *Les paroles de la consécration et leur valeur traditionnelle*, „Revue d'histoire ecclésiastique“, 13 (1912) 69.